

PROIECȚII SATIRICE ÎN MEDALISTICA BAROCĂ

Satirical projections on Baroque medals. The paper analyses the set of three medals that depict in a humorous manner moments of historical events from 17th -18th century Austria. The rapacity of France's king Louis XIV, his attacks on German territory and "The Divine Justice" that made possible the crowning of Joseph I as a Roman king at 11 years old, an real apogee for the dynasty; the war between Maria Teresa and Charles VII for Austrian succession; and the state of decrepitude of the Hungarian nobles in the age of Maria Teresa are the subjects chosen to mock about by the engravers of 17th -18th century. What is interesting is the register of satirical medal, from fine irony, stinging, yet elegant (fig. 1a), to uncouth caricature with misogynistic overtones (fig. 2a, 2r), up to rude, insulting and defiant sarcasm (fig. 3r).

Keywords: *baroque, satirical, medal, 17th -18th century, Austria.*

Analizând spectaculoasa colecție de medalii a Cabinetului Numismatic din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca am remarcat prezența inedită a unor scene caricaturale în reprezentările gravate pe medalii. Este vorba despre un număr de trei medalii emise pentru a celebra evenimente politice petrecute la finele secolului al XVII-lea, respectiv la mijlocul secolului al XVIII-lea.

1. Prima medalie¹ a fost emisă cu prilejul încoronării lui Iosif I ca rege roman la 1690.

Av.: MB²; semicircular: HUNC HUMILIAT. În câmp: SVSTINE ET ABSTINE³. Pe un fundal asigurat de un peisaj înverzit străbătut de un râu (probabil Rinul), este descrisă o terasă caroiată delimitată de o draperie decorativă, unde se află o masă acoperită de o cuvertură brodată pe care stau așezate pe o pernă cu ciucuri simbolurile imperiale: sceptrul, sabia și coroana. Spre această masă aleargă cu mâna întinsă lacom un personaj masculin cu perucă lungă și buclată, îmbrăcat după moda franțuzească. Mantoul brodat cu flori de crini certifică identitatea personajului înzorzonat, nimeni altul decât Ludovic al XIV-lea, rivalul periculos al Imperiului Habsburgic. O mână divină ieșită dintr-un nor lateral înțeapă cu sabia mâna hrăpăreață a regelui-soare, oprindu-l din tentativa de a se înstăpâni asupra Imperiului (fig. 1a).

¹ Medalie din metal comun; Colecția Esterházy; nr. inv. N 72972; D=48,6 mm.

² Semnătura M.B. era folosită în perioada în care această medalie a fost emisă de gravorii Martin Brunner (1659-1725) și Anton Meybusch (activ între 1676-1701). Dat fiind că medalistul german de origine olandeză Anton Meybusch, (care semnează uneori Mejbus), a lucrat la Copenhaga între 1667-1677, mai apoi la Stockholm, iar între 1685-1690 s-a stabilit la Paris lucrând medalii pentru Ludovic al XIV-lea, după care s-a întors la Copenhaga, unde a lucrat pentru Curtea daneză până la moartea sa, în anul 1701, cel mai probabil autorul medaliei este Martin Brunner, modelator și gravor german activ la Nürnberg pentru Casa de Baden, Austria, Ungaria, v. Leonard Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists, Coin-, Gem-, and Seal- Engravers, Mint- Masters &c. Ancient and Modern, with references to their works. B.C.500-A.D.1900*, vol. III. Londra, 1907, p. 511; vol. IV. Londra, 1909, p. 1, 3, p. 52-54.

³ „Pe acesta îl smerește. Ocrotește și înfrânează-l”, v. Livia Călian, *Heraldică medalistică central-europeană secolele XVII-XIX*. Teză de doctorat (mss), Cluj-Napoca, 2003.

Rv.: F.; circular: ET HUNC EXALTAT. CONCORDIA RES PARVÆ CRESCVNT⁴. În câmp: șapte mâini ies dintre nori și sprijină un scut pe care se află Iosif I în picioare, în costum roman, încoronat, cu sabia la șold și sceptrul în mâna dreaptă (fig. 1r). Scena mizează pe forța simbolică a ideii de unire, uniunea celor șapte state electoare care le transformă într-o forță însemnată sub scutul imperial, o forță care poate să înfrunte chiar și o mare putere precum Franța, eterna rivală, caricaturizată pe avers.

Cele două reprezentări, de pe avers respectiv revers, se doresc a fi o combinație inspirată între umorul fin, ironic dar caustic și spiritul dominant al dreptății divine care pune capăt lăcomiei nestăvilite a suveranului francez a cărui deviză era *Ut vidi vivi*⁵. Era de notorietate faptul că prin aceste cuvinte Ludovic al XIV-lea îi provoca pe Habsburgi la luptă pentru supremația simbolică pe care aceștia pretindeau că o dețin pe continentul european⁶. Dealtfel cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii din secolul al XVIII-lea s-au aflat sub semnul puternicei rivalități dintre francezi și austrieci pentru hegemonie europeană, rivalitate care a culminat cu trei mari conflicte armate: Războiul Olandei (1672-1679), Războiul de nouă ani (1688-1697), Războiul de succesiune spaniol (1701-1714)⁷. Interesul francez pentru coroana imperială se manifestase deja la momentul alegerii lui Leopold I în fruntea Imperiului, prin manevrele diplomatice ce vizau înlăturarea Casei de Habsburg de pe tronul imperial. La acel moment, morțile succesive ale moștenitorului coroanei, Ferdinand al IV-lea și a împăratului Ferdinand al III-lea au lăsat în urmă o succesiune problematică a minorului Leopold⁸ care a fost nevoit să aștepte un an până la împlinirea vârstei de 18 ani și să recurgă la o serie de compromisuri pentru a-și asigura alegerea în fruntea Imperiului. Atacurile Franței asupra frontierei de pe Rin, expansionismul teritorial promovat de politica de *Réunions*, amestecul direct în problemele succesoriale ale unor state din Imperiu (cazul Palatinatului) și dorința lui Ludovic al XIV-lea de a obține demnitatea imperială pentru fiul său au agravat relațiile între cele două state. Pacea de la Nijmegen din 1679,

⁴ „Jar pe acesta îl înalță. Cele mici cresc prin bună înțelegere”, *Ibidem*.

⁵ *Ceea ce am văzut, am cucerit*.

⁶ Andrew Wheatcroft, *Habsburgii. Personificarea unui imperiu*. București, Ed. Vivaldi, 2003, p. 311.

⁷ Tratatul de la Ryswick din anul 1697 a pus capăt Războiului de nouă ani cu Franța, 1688-1697, care obliga monarhia habsburgică la o luptă pe două fronturi: în est cu otomanii și în vest cu Ludovic al XIV-lea. Prin acest tratat împăratul recunoștea formal pierderea Alsaciei și a orașului imperial Strassburg iar Franța renunța la anexările de după Tratatul de la Nijmegen (1678-1679), evacua Lorena și orașele Freiburg și Breisach. Stingerea ramurii spaniole a Casei de Habsburg la moartea lui Carol al II-lea (1661-1700) a declanșat un nou conflict între francezi și austrieci care și-au disputat coroana spaniolă pe durata Războiului de succesiune spaniol. Casa de Habsburg sprijinea candidatura arhiducelui Carol, fiul mezin al împăratului Leopold I iar Ludovic al XIV-lea revendica moștenirea spaniolă pentru nepotul său, Filip. Moartea prematură, fără urmași masculini, a tânărului împărat Iosif I a modificat linia succesorală obligându-l pe arhiducele Carol să urce pe tronul imperial și să renunțe la dorința de a domni în Spania. Conflictul a fost încheiat prin Pacea de la Rastadt (Rastatt) din martie 1714 ce punea capăt ostilităților și impunea pe tronul Spaniei pe nepotul lui Ludovic al XIV-lea ce va domni sub numele de Filip al V-lea, v. Carl Eduard Vehse, *Memoirs of the Court Aristocracy and Diplomacy of Austria*, vol. I. Londra, Longman, Brown, Green, and Longmans, 1856, p. 473-474; vol. II. Londra, 1856, p. 15-19, 92; Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 78-82, 119; Jeroen Frans Jozef Duindam, *Vienna and Versailles: the Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 17.

⁸ Leopold I (1640-1705) era fiul mezin al împăratului Ferdinand al III-lea (1608-1657) și fratele mai mic al arhiducelui Ferdinand al IV-lea (1633-1654), mort de variolă la doar 21 ani, imediat după alegerea sa ca rege roman la 1653.

poreclită *Nimmweg*⁹ și Pacea de la Ryswick din 1697, poreclită *Reiss weg*¹⁰ au sancționat cuceririle franceze umilind profund Austria¹¹. Spre deosebire de monarhul francez, împăratul Leopold I nu a participat personal în nici una dintre campaniile militare care au marcat perioada în care el a condus Imperiul însă a beneficiat de aportul deosebit al unor militari de geniu care au reușit victorii răsunătoare dublând practic teritoriile conduse de Leopold I în cei 48 de ani de domnie față de suprafața moștenită la urcarea sa pe tron în anul 1657¹², monarhia habsburgică devenind cel mai vast stat european de la acea dată, cu o suprafață de circa 600.000 km² și cu o populație de 25 de milioane de locuitori¹³. Strălucitele victorii din Marele Război cu turcii au adus totodată și un uriaș prestigiu Casei de Habsburg asigurând alegerea lui Iosif I drept rege roman la 1690 pe când acesta avea doar 11 ani și jumătate. Medalia se înscrie în seria de medalii emise de Leopold I pentru a marca acest triumfal eveniment, dovadă a importanței imperiale câștigate prin victoriile din Marele Război cu turcii¹⁴, o revanșă târzie dar importantă asupra francezilor.

2. Medalie satirică la adresa lui Carol al VII-lea și a Mariei Terezia emisă în anul 1742¹⁵.

Av.: semicircular: DIE ENT BLOSTE KONIGIN VON UNGARN; în câmp: J'AI GAGNE; în exergă: MDCCXLII¹⁶. Imaginea satirică surprinde momentul în care Maria Terezia este despuiată de un nobil maghiar ce pleacă cu hainele împărătesei în brațe declarând satisfăcut *J'ai gagné*, aluzie la privilegiile smulse strămtorței împărătese în schimbul sprijinului pentru tronul imperial. Disperată, Maria Terezia își protejează

⁹ A lua, a apuca.

¹⁰ A smulge, a sfâșia.

¹¹ Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. I, p. 473-474; vol. II, p. 15-19, 92; Ingraio, *The Habsburg...*, p. 78-82, 119.

¹² Wheatcroft, *Habsburgii...*, p. 342.

¹³ Sorin Mitu, *Introducere în istoria Europei moderne (secolele XVII, XVIII, XIX)*. Cluj-Napoca, Ed. Accent, 2002, p. 83.

¹⁴ Asediul Vienei din 1683 a marcat punctul de cotitură în confruntarea cu otomanii. Oastea de 168.000 de turci a asediat din 14 iulie 1683 vreme de două luni Viena părăsită de împărat. Leopold I nu a participat personal la luptele pentru Viena; împăratul a părăsit capitala pe 7 iulie împreună cu soția sa însărcinată, Eleonora Magdalena și cu micul Iosif ce avea doar 5 ani și s-a refugiat la Passau, apoi la Linz; a revenit la Viena abia pe 14 septembrie, după victoria creștină. Conduși de guvernatorul orașului, generalul Ernst Rüdiger, conte de Starhemberg, vienezii au rezistat eroic până la sosirea armatelor creștine, respingând atacurile și reparând neîncetat fortificațiile distruse. Armatele de salvare pun capăt asediului prin victoria creștină din 12 septembrie 1683 în bătălia de la Kahlenberg, din apropierea orașului iar după această victorie creștinii vor declanșa contraofensiva în cadrul căreia imperialii obțin victorii notabile în 14 campanii militare reușind să cucerească și să controleze o serie de așezări importante, fapt ce va duce la extinderea influenței habsburge spre est. O parte importantă din captura de război lăsată în urmă de turci după asediul Vienei au constituit-o și documentele cancelariei secrete a vizirului unde apărea corespondența cu Franța și cu ungurii nemulțumiți, ce compromitea aureola de rege *preacreștin* a lui Ludovic al XIV-lea, dezvăluind uneltirile regelui francez., v. Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. II, p. 42-54; Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor. 1273-1918*. București, Ed. Universitas, 2000, p. 251-260; Eric Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I. București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 309-312; Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria, and the Turks in Seventeenth Century*. Philadelphia, The American philosophical society, 1991, p. 364, 412.

¹⁵ Medalie din metal comun; nr. inv. N 56728; D=40,1 mm; gravor neidentificat.

¹⁶ „Sărăcita regină a Ungariei. Eu am câștigat. 1742”, v. Călian, *Heraldică medalistică...*

puhic cu brațele corpul nud; un preot cu pălărie de cardinal și manta încearcă s-o ajute să se acopere (fig. 2a).

Rv.: semicircular: DIE: KONIGIN: VON: UNGERN: ZIEHT: EIN: BEIJERSCHE: HOSE: AN; în câmp: VOUS AVEZ PERDU; în exergă: MDCCXLII¹⁷. Scena prezintă momentul în care lui Carol al VII-lea îi zboară coroana de pe creștet sub amenințarea Mariei Terezia care declară hotărâtă *Vous avez perdu* în timp ce își trage o pereche de pantaloni în picioare, ajutată de o damă de companie care îi ține trenea. Imaginea face aluzie la modul în care tânăra împărăteasă a știut să întoarcă situația în favoarea ei prin compromis și determinare și să învingă „bărbătește” (fig. 2r).

Deși calitatea execuției medaliei lasă de dorit, ideea și mesajul surprind prin vivacitate și concizie, oferind o mostră din percepția cotidiană asupra conflictului pentru tron dintre fiica lui Carol al VI-lea, Maria Terezia (1717-1780) și ginerele lui Iosif I, Carol al VII-lea (1697-1745). Moartea ultimului Habsburg pe linie masculină directă, Carol al VI-lea, a declanșat Războiul de succesiune la tronul Austriei (1740-1748) între ramura carolină și cea iosefină a familiei. Teama de o eventuală extincție a liniei masculine în familia de Habsburg nu era o noutate: Leopold I făcuse deja în septembrie 1703 demersurile ce permiteau o succesiune feminină în asemenea situație, *Pactum mutuae successionis*, proclamând unitatea și indivizibilitatea domeniilor austro-boemo-ungare. Lipsit de moștenitori masculini, Iosif I a încercat la rândul său să reglementeze situația, insistând ca fiicele sale să aibă precedența, dar moartea sa neașteptată a schimbat ordinea succesorală. Ascensiunea la tron a fratelui său, Carol al VI-lea aducea în fruntea Imperiului un alt Habsburg lipsit de urmași masculini. Noul împărat a elaborat *Pragmatica Sanctiune* în aprilie 1713, un act ce permitea succesiunea feminină dar plasa totodată cele două fiice ale fratelui său în urma copiilor pe care Carol al VI-lea ar fi urmat să îi aibă, indiferent de sex și stabilea indivizibilitatea moștenirii habsburgice, atribuită unui singur descendent, masculin sau feminin. Eforturile sale îndreptate în direcția recunoașterii acestui act au fost din păcate fără rezultatul scontat: acceptul formal al *Pragmaticii Sanctiuni* era inutil fără puterea de a o apăra cu forța, așa cum avertizase în repetate rânduri prințul Eugeniu de Savoia. Opinia conform căreia ramura iosefină era cea legitimă a avut câștig de cauză și la 24 ianuarie 1742 Colegiul Electoral a votat unanim noul împărat în persoana lui Carol al VII-lea. Carol Albert, principe elector de Bavaria din 1726, rege al Boemiei sub numele de Carol al III-lea și împărat între 1742-1745, sub numele de Carol al VII-lea, era liderul taberei iosefine, fiind căsătorit din 1722 cu fiica mai mică a lui Iosif I, Maria-Amalia (1701-1756). Flegmatic și amiabil, principele era un ins pe placul tuturor căruia îi lipseau însă determinarea și abilitatea politică¹⁸. De cealaltă parte, tânăra Maria Terezia părea o cauză pierdută, fiind total nepregătită de tatăl ei pentru sarcinile imperiale și complet izolată. Criza de legitimitate prin care trecea dinastia a fost puternic speculată de dușmanii care au recurs nu doar la forță ci și la atacuri misogine, insinuări josnice, vulgaritate chiar, împotriva moștenitoarei încercând să obțină câștiguri teritoriale. Cu determinare și inteligență, Maria Terezia a reușit să rezolve conflictul în favoarea sa cu sprijinul important al Regatului maghiar. Carol al VII-lea moare la Wittelsbach la începutul anului 1745 și fiul

¹⁷ „Regina Ungariei îmbracă un pantalon bavarez. Dumneavoastră ați pierdut. 1742”, *Ibidem*.

¹⁸ Hajo Holborn, *A History of Modern Germany: 1648-1840*. New Jersey, Princeton University Press, 1982, p. 211; Charles F. Partington (ed.), *The British cyclopædia of biography*, vol. I. Londra, 1838, p. 441; Vehse, *Memoirs of the Court...*, vol. II, p. 169-180.

său de 17 ani, Maximilian-Iosif încheie pace¹⁹ și recunoaște *Pragmatica Sanctiune*. Pe 13 septembrie soțul Mariei Terezia, Francisc Ștefan de Lorena (1708-1765) este ales împărat de Colegiul Electoral sub numele de Francisc I, punându-se astfel bazele dinastiei de Habsburg-Lorena care va conduce Imperiul pe mai departe.

3. Medalie satirică la adresa nobilimii maghiare, emisă în anul 1743.²⁰

Av.: în exergă: 1743. În câmp: în fața unui grilaj, pe un par, este așezată o armură romană cu un coif deasupra. În jurul său sunt abandonate neglijent trofee de război. Vrejurile vegetale care năpădesc imaginea sugerează ineficacitatea acestor obiecte, mult timp nefolosite (fig. 3a).

Rv.: DAS IST DAS VERITABLE UNGARISCH WASSER²¹. În câmp: de pe treptele tronului Maria Terezia aruncă dezinvolt conținutul oalei de noapte peste trei nobili maghiari îngenuncheați în fața sa, declarând sarcastic: *Das ist das veritable Ungarisch wasser*. Chipurile însetate ale nobililor care nu se feresc deloc sunt un supliment merit să amplifice ironia imaginii. (fig. 3r).

Medalia face referiri la tratamentul pe care Curtea Vieneză l-a aplicat maghiarilor după anexarea Ungariei. Contraofensiva creștină declanșată după asediul Vienei din 1683 a adus cu sine o serie de victorii militare ale imperialilor care și-au extins dominația spre est, înstăpânindu-se asupra teritoriilor guvernate odinioară de coroana maghiară. Pentru populația din zonă acest fapt a însemnat doar o schimbare a stăpânilor, otomanii fiind înlocuiți de Habsburgii dornici să-și impună propriile reguli. Pierderea „libertăților,” dublarea taxelor, recrutarea militară și tentativele de convertire spre catolicism a majorității non-catolice, au provocat revolta maghiarilor ce s-a întins vreme de 8 ani, între 1703-1711, pe timpul Războiului curuților. Tânărul prinț Francisc Rákóczi al II-lea (1676-1735) s-a aflat în fruntea celei mai lungi insurecții civile din istoria Imperiului, rebeliunea antihabsburgică din Ungaria ce viza restabilirea libertăților maghiare lăsate la bunul plac al suveranilor austrieci. Recuperarea cu forța a regatului de către Iosif I a fost realizată abia după rezolvarea problemelor Imperiului cu forțele franco-bavareze în vest, prin distrugerea forțelor curuțe la Trencsén în august 1708 și restabilirea controlului asupra zonelor rămase sub influența rebelilor. Pacea de la Satu Mare din aprilie 1711 nu oferea însă decât promisiunea respectării vechilor libertăți fără a oferi nici una din garanțiile cerute de curuți. Luptele au mai domolit din zelul habsburgilor de la început, însă în timp monarhia și-a urmărit cu perseverență propriile interese, ocolind confruntarea directă cu ungurii. Dieta maghiară nu mai fusese convocată din anul 1729, când, la momentul conflictului pentru tron, Maria Terezia a apelat la sprijinul maghiarilor convocând dieta la Pressburg (Bratislava) în 1741. După săptămâni de tocmeală, înțelegerea a pecetluit „eterna” scutire de taxe a nobilimii maghiare iar sprijinul oferit de unguri a adus mai apoi un tratament special regatului. Maria Terezia și-a arătat mereu

¹⁹ Pacea de la Aix-La-Chapelle (Aachen) din 18 octombrie 1748 a marcat sfârșitul Războiului de succesiune austriac cu recunoașterea drepturilor succesoriale ale fiicei lui Carol al VI-lea, Maria Terezia, cu prețul pierderii Sileziei în favoarea Prusiei, v. Derek Edward Dawson Beales, *Joseph II: in the shade of Maria Teresa, 1741-1780*, vol. I. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 17-28; Ingrao, *The Habsburg...*, p. 152-159; Walter Oppenheim, *Habsburgii și Hohenzollernii, 1713-1786*. București, Ed. All, 1998, p. 65-68.

²⁰ Medalie din metal comun; Colecția Esterházy; nr. inv. N 56729, D=38,0 mm; gravor neidentificat.

²¹ „Aceasta este adevărata apă ungurească”, v. Călian, *Heraldică medalistică...*

recunoștința în felul său, luând măsurile pe care ea le considera benefice pentru regatul maghiar fără a mai convoca însă dieta²². La această stare de fapt face aluzie medalia care arată decrepitudinea nobilimii maghiare, incapabilă să lupte ca în trecut pentru drepturile sale, lăsând armele să zacă inutile, acoperite de semnele timpului și preferând să accepte absolut orice umilință din partea Curții vieneze, ba chiar mimând mulțumirea pentru tratamentul plin de desconsiderare ce îi este aplicat. O scenă grotescă și înjosi-toare prezentând disprețuitor nobilimea maghiară și starea de nimicnicie în care a ajuns.

Emise îndeosebi de autoritatea centrală, medaliile erau menite a sublinia ori a populariza un eveniment politic sau militar într-un limbaj ceremonios, protocolar și rigid. Propaganda oficială descoperă însă filonul satiric și popularitatea acestuia, intuind efectul pozitiv pe care abordarea plină de umor o poate avea. Gen în mare vogă în epoca barocă, caricatura invadează spațiul, altădată solemn, al medalisticii, însă interesul public va aduce cu sine și derapajele inerente iar decența va fi rapid abandonată în favoarea obținerii unor reacții facile din partea publicului. În aceste sens, găsim interesant registrul pe care evoluează tenta satirică a medaliilor, pornind de la ironia fină, înțepătoare, dar elegantă (fig. 1a), la caricatura grobiană, cu accente misogine, la limita vulgarului (fig. 2a, 2r), până spre sarcasmul grosolan, jignitor și sfidător (fig. 3r).

²² Ingraio, *The Habsburg...*, p. 110-117, p. 155-159.

Fig. 1a

Fig. 1r

Fig. 2a

Fig. 2r

Fig. 3a

Fig. 3r